

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 152-163.

УДК 340.12

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Трихліб К. О.

*Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
м. Харків, Україна*

У статті досліджуються сучасні підходи до визначення й розуміння принципу «верховенства права». Розглянуто та проаналізовано сутність та головні елементи поняття «верховенства права»; а також його співвідношення із суміжними поняттями в різних мовах; проведено порівняльну-правову характеристику інтерпретації верховенства права в ЄС та в Україні.

Таким чином, принцип верховенства закону — це основний принцип сучасної демократичної, правової держави. В даний час, в умовах глобалізації, стає універсальним принцип співіснування і співпраці між різними державами та культурами. Верховенство принципу закону має важливе значення і фіксується в різних документах на національному, а також на міжнародному рівнях.

Ключові слова: верховенство (панування) права, верховенство закону, правова держава, права людини, правосуддя.

Постановка проблеми. Гармонізація законодавства України до права ЄС вимагає реформування її правової системи. Найважливішим чинником такого реформування є визнання та реальне гарантування принципу верховенства права, яке можливо за сучасних умов суспільно-державного розвитку тільки в межах правової держави. Незважаючи на закріплення принципу верховенства права у безлічі нормативно-правових документах на національному і міжнародному рівнях, немає єдиного та чіткого його визначення. На нашу думку, це справедливо, адже верховенство права – багатогранне поняття і збірний термін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вивчення та дослідження верховенства права займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них, зокрема, такі вчені, як С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Авер'янов, О. Зайчук, О. Копиленко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тertiшник, Ю. Шемшученко В. Тимошенко, Ю. Тодика, С. Шевчук та інші.

Постановка завдання. Метою даної статті є ґрунтовний розгляд та всебічний аналіз сутності, головних елементів поняття-принципу «верховенства права», а також дослідження сучасних підходів до його визначення і розуміння в Україні та ЄС.

1. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Визначення «верховенства права» вітчизняними та іноземними вченими
Верховенство права – вищий принцип міжнародного права, показник демокра-

тизму, законності, захисту миру. Він має бути дієвим та реальним [1, с. 102]. Так, зокрема О. Скакун наголошує, що принцип верховенства права належить до загальних принципів права і може слугувати «оптимальним регулятором, інструментом інтеграції» [1, с. 100].

У свою чергу, С. Максимов зазначає, що верховенство права є універсальним феноменом у двох значеннях. По-перше, як єдиний феномен європейської культури, що охоплює досвід як англомовних, так і континентально-європейських країн. По-друге, в умовах глобалізації він стає універсальним принципом співіснування та співробітництва між різними народами й культурами [2, с. 126].

Дійсно, інтеграція правових систем передбачає додержання ціннісних складових принципу верховенства права: зв'язаність, обмеження державної влади правом (правами і свободами людини); дотримання принципу рівності громадян перед законом; реальність принципу основоположних прав і свобод людини; наявність ефективного і передбачуваного правосуддя; додержання законності і правопорядку в суспільстві [1, с. 101].

Принцип верховенства права має величезне значення і закріплений у багатьох документах як на національному (ч. 1 ст. 8 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у Стратегії інтеграції України до ЄС, у ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у ст.ст. 7, 8 Кодексу адміністративного судочинства України тощо), так і на міжнародному рівнях (у Загальній декларації прав людини 1948 р., у Статуті Ради Європи (преамбула, ст. 3), в установчих та інших договорах ЄС, зокрема у Договорі про ЄС (ст.ст. 6, 11), в Європейській Конвенції з прав людини, у Хартії основоположних прав ЄС 2000 р. тощо).

Отже, «верховенство права» – багатогранне поняття і, як зазначає М. Козюбра, «багатоманітність граней, аспектів цього принципу не дозволяє втиснути його в рамки будь-якої юридичної дефініції» [3, с. 15].

Так, П. Рабінович пропонує власне визначення верховенства права: «Верховенство права – це взаємообумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків людських спільнот, об'єднань й усього суспільства» [4, с. 44].

Досить широке визначення верховенства права було запропоновано колишнім Генеральним Секретарем ООН Кофі Аннаном. У доповіді від 2004 р. він зазначає: «Верховенство права [...] стосується принципу управління, де всі особи, інститути та суб'єкти права, публічні і приватні, у тому числі й держави підконтрольні законам, які публічно оприлюднені, підлягають обов'язковому застосуванню, самостійно визнаються судом і узгоджені з міжнародними нормами та стандартами прав людини. Верховенство права потребує також відповідних заходів з гарантування дотримання принципів панування права, рівності перед законом, відповідальності перед законом (підконтрольності закону), справедливості у застосуванні закону, поділу влади, участі у прийнятті рішень, законної визначеності, запобігання свавіллю та процесуальної і законодавчої прозорості» [5, с. 4].

У свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) зауважує, що, незважаючи на спільне дотримання принципу «верховенства права», багатоманітність термінології і розуміння зазначеного терміну, в Раді Європи (РЄ), а також різними країнами-членами ЄС, призводить до певної плутанини. Зокрема, французьке по-

няття «Etat de droit» («правова держава»; німецькою мовою – «Rechtsstaat») часто використовується, але не завжди відображає англійське поняття «Rule of Law» («верховенство права»), якому адекватно відповідає вираз «prééminence du droit», що відображений у французькій версії Статуту РЄ, а також у преамбулі Європейської Конвенції із захисту прав людини і основних свобод та прецедентному праві Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [6].

ПАРЄ звертає увагу також і на те, що «в деяких молодих демократичних державах Східної Європи основною тенденцією юридичної думки у розумінні терміну «Rule of Law» стає його розуміння як «supremacy of statute law», російською – «верховенство закону». При цьому ПАРЄ наголошує, що «поняття «Rule of Law» слід перекладати на російську мову, як «верховенство права» (так само, як «Rule of Law» правильно перекладають французькою, як «prééminence du droit» – верховенство права, а не «prééminence de la loi» – верховенство закону). Слова Recht (нім.) і Droit (фр.) у Rechtsstaat (нім.) – правова держава / Etat de droit (фр.), також повинні перекладатися російською, як право і, відповідно, правова держава. Переклад «Rule of Law», як «верховенство закону», а не «верховенство права» призводить до істотних проблем, оскільки в деяких з цих країн у теорії та на практиці все ще присутні традиції тоталітарної держави, які суперечать принципу верховенства права. Така формальна інтерпретація термінів «верховенство права» («Rule of Law») і «правова держава» (нім. Rechtsstaat / фр. Etat de droit) суперечить сутності верховенства права (англ. «Rule of Law» і фр. «prééminence du droit»). Безсумнівно, у цих випадках має місце непослідовність та нечіткість під час перекладу юридичних термінів на мови держав-членів» [6].

Відтак, С. В. Серьогін зазначає, що в українській мові як еквівалент слова «law» у контексті принципу верховенства права доцільно застосовувати не слово «закон», а слова «правотвір» і «праводавство» [7, с. 68].

На думку Ю. Шемшученка, філософсько-юридичний зміст конструкції «the rule of law» можна передати шляхом запровадження в українську правничу мову одного слова-новотвору – «правовладдя» – як заперечення свавільної влади людини взагалі, чи однієї, чи групи, чи одного з політичних органів тощо. Це – категоричне й однозначне заперечення будь-якого прояву свавілля і диктатури [7, с. 45].

1.2. Сутність та головні елементи принципу «верховенства права»

Найбільш широке визначення (на національному рівні) змісту верховенства права міститься у Плані дій «Україна – Європейський Союз: Європейська політика сусідства», схваленому Кабінетом Міністрів України 12 лютого 2005 року, а також у Кодексі адміністративного судочинства України (КАСУ). Так, у Плані дій «Україна – ЄС» принцип верховенства права пов'язується з ефективною та стабільною діяльністю органів, які забезпечують демократію та права людини; проведенням судової та правової реформ; боротьбою із корупцією; розвитком громадянського суспільства та засобів масової інформації і т.д. [8]. Стаття 8 КАСУ має назву «Верховенство права». У статті чітко закріплено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Зазначено також, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової

практики ЄСПЛ [9]. У преамбулі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що «цей закон визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права...» [10]. У статті 2 згаданого Закону зафіксовано, що суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права та забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10].

За своїм характером принцип верховенства права є багатоаспектним. Сутність верховенства права розкрита також у доповіді «Про верховенство права», прийнятій на 86-му пленарному засіданні Венеціанської комісії 25 – 26 березня 2011 р [11]. Звіт Венеціанської комісії побудований на аналізі підходів до розуміння верховенства права у міжнародно-правових документах, конституціях та законодавстві низки країн, а також у науковій літературі. Метою цієї доповіді є виявлення консенсусного визначення поняття верховенства права, а також викладення його основних елементів, що має сприяти практичному застосуванню зазначеного принципу [11, с. 14].

У доповіді Венеціанська комісія наголошує, що поняття верховенства права часто складно віднайти у колишніх соціалістичних країнах, які застосовували поняття соціалістичної законності. Класичний марксистський підхід ґрунтується на ідеї панівної ролі держави. Так, право походить від держави. Право і закон ототожнювались. Необхідно було чітко виконувати й дотримуватись законів. Це так званий позитивістський підхід, який зводиться лише до суворого дотримання законів, що фактично означало не правління права, а правління, управління правом/законом («rule by law»/«rule by the law»), або навіть верховенство правил, норм права («law by rules»). Такі інтерпретації дозволяють вчиняти авторитарні дії урядам і не відображають значення принципу верховенства права на сучасному етапі [11, с. 4 – 5, 8].

З цього приводу Венеціанська комісія зазначає, що такий підхід певною мірою все ще зберігається у деяких колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Звичайно, це перешкоджає розвитку верховенства права, більш повному та всебічному його визначенню. Так, право розуміється дещо спрощено, як інструмент державної влади, а не як цінність, яку слід поважати й дотримуватись [11, с. 8].

«Верховенство права – це мегапринцип, що включає в себе низку інших юридичних принципів: принцип народовладдя, принцип плюралістичної демократії, принцип поділу влади, принцип законності тощо. Це – ті принципи, на яких будується державна влада, аби виконати своє головне завдання – забезпечити захист прав людини» [12, с. 90].

Аналізуючи принцип верховенства права, Том Бінгхем – колишній суддя, Президент і Голова Британського інституту міжнародного та порівняльного права зазначає: «Усі особи в державі і органи державної влади, публічні або приватні, повинні бути зв'язані та уповноважені на користування публічно прийнятим правом, що, як правило, здійснює майбутній вплив і відкрито застосовується судами» [11, с. 9].

Т. Бінгхем виокремлює такі елементи верховенства права: 1) доступність закону (чіткість, ясність і передбачуваність закону); 2) питання законного права слід, як пра-

вило, вирішувати на підставі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) повноваження повинні здійснюватися на підставі та у відповідності із законом, справедливо й розумно; 5) права людини мають бути захищені; 6) мають бути надані засоби для врегулювання спорів без невинуватених витрат або відстрочок; 7) правосуддя повинно бути справедливим; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань як у межах міжнародного, так і національного права [11, с. 9].

Як бачимо, концепція верховенства права в ЄС охоплює дуже багато підходів, включаючи як формальні поняття, зокрема, примат права (*supremacy of law*), так і матеріальні – повага до основних прав людини (*respect for fundamental rights*), а також специфічні для права ЄС поняття: справедливе застосування права (*fair application of the law*), ефективне здійснення прав права ЄС (*effective enjoyment of Union law rights*), захист законних очікувань (*protection of the legitimate expectation*), і навіть антикорупція (*anti-corruption*) (у зовнішніх зносинах) [11, с. 7].

У п. 41 Доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» зазначено, що наразі можливий консенсус щодо обов'язкових елементів (як формальних, так і матеріальних/субстантивних) (нім. *materieller Rechtsstaatsbegriff*) поняття «верховенство права» (*Rechtsstaat*), зокрема, таких, як: законність, в тому числі прозорий, підзвітний і демократичний порядок уведення законів у дію; правова певність (визначеність); заборона свавілля; доступ до правосуддя перед незалежними та неупередженими судами, включаючи судовий контроль (перегляд) адміністративних актів (постанов, розпоряджень тощо); повага і дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом [11, с. 10]. Перелічені елементи лежать в основі конституційних і законодавчих положень, а також судової практики як на національному, так і на міжнародному рівнях.

2. РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ «ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

2.1. Тлумачення «верховенства права» в Україні

Вчені виокремлюють чотири основних підходи до розуміння верховенства права: 1) ототожнення верховенства права з верховенством закону у вузькому його розумінні; 2) розуміння верховенства права як верховенства закону в широкому значенні, тобто як верховенства всіх нормативно-правових актів; 3) ототожнення верховенства права із верховенством розуму і справедливості; 4) пріоритет загальновизнаних принципів та норм міжнародного права перед національним законодавством; 5) ототожнення верховенства права з верховенством конституції; 6) ототожнення верховенства права з основними правами людини.

Слід зазначити, що до сьогодні в Україні не існує загальновизнаного підходу до розуміння принципу «*rule of law*», який в україномовному варіанті отримав назву «верховенство права». При цьому, розкриваючи зміст принципу верховенства права, основна увага приділяється, насамперед, належному з'ясуванню сутності поняття самого «права» у контексті принципу «верховенства права», а також визначенню співвідношення між правом і законом (так зване прямолінійно-механістичне сприйняття поняття «верховенство права»). Так, ПАРС підкреслює, що *принцип вер-*

ховенства права слід сприймати не просто як універсальний принцип права, а як *інтегральний*. Завдяки його інтегральному характеру *західна юридична доктрина аксіоматично сприймає принцип верховенства права як сучасний Закон Природи (Lex Naturalis)* [7, с. 43, 45].

О. Петришин у теоретичній площині пропонує розглядати принцип верховенства права у двох аспектах: в широкому, як принцип правової організації державної влади у суспільстві в цілому – «верховенство права над державою». Так, вчений зазначає, що так цей принцип розглядається в англосаксонській моделі правової держави (rule of law – верховенство, панування права) [13, с. 49].

У вузькому розумінні – як співвідношення однорідних категорій – права і закону в регулюванні суспільних відносин, їхньої ролі у досягненні правопорядку – «верховенство права над законом». При цьому О. Петришин підкреслює, що саме в такому аспекті принцип верховенства права міститься в Конституції України, а саме у ст. 8, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права. Відтак, Конституція України тлумачить зазначений принцип у вузькому сенсі, з позиції співвідношення права і закону, прямої дії конституційних норм, як «верховенство права над законом» [13, с. 49].

С. Головатий також зазначає, що у вітчизняній правовій доктрині поки що існує бачення принципу «верховенства права» як «верховенства матеріального права», «норм права», «законодавства» як такого, що встановлено державою [12, с. 89].

Водночас, як слушно зазначає О. Петришин, саме використання широкого підходу до тлумачення верховенства права зумовлює потребу переусвідомити керівні засади вітчизняної правової науки як у загальнотеоретичному, так і в галузевих її вимірах, що є важливим кроком у реалізації євроінтеграційних прагнень України щодо адаптації національної правової системи до права й законодавства ЄС та її оновлення на засадах демократії і прав людини [13, с. 50].

Відтак, погоджуємося з твердженням В. Шаповала щодо співвідношення позитивного і природного права, а саме щодо уникнення їх протиставлення і сприйняття як форми і змісту. Так, прагнення законотворця створити правовий закон полягає в тому, щоб формальний закон наповнити таким змістом, який з точки зору суспільних очікувань був би ідеальним і справедливим [14, с. 31].

П. Рабінович також зауважує, що реальне та ефективне забезпечення принципу «верховенства права» неможливе без позитивної діяльності держави, без державно-вольового («юридичного») інструментарію – без закону і суду. [15, с. 215].

Конституційний Суд України (КСУ) у своєму рішенні № 15-рп від 02. 11. 2004 (у справі про призначення судом більш м'якого покарання) дійшов такого висновку: «Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеоло-

гії справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [16].

П. Рабінович зазначає, що «лакмусовим папірцем» праворозуміння КСУ є саме справедливість. Так, КСУ проголосив себе прибічником морального (етичного) праворозуміння, послідовником школи «природного» права. При цьому вчений слушно зауважує, що у тлумаченні КСУ верховенства права є й легістсько-позитивістська складова, оскільки однією з форм прояву справедливості визнається державний закон. Третьою складовою зазначеного тлумачення виступають інші – недержавні – соціальні регулятори (мораль, традиції та звичаї), що свідчить про використання елементів соціологічно-позитивістського праворозуміння. Відтак, вчений доходить висновку, що КСУ демонструє комплексний, «інтегрований» підхід до праворозуміння, на якому й ґрунтується інтерпретація принципу «верховенства права» [15, с. 217 – 218].

М. Козюбра також наголошує, що справедливість є визначальним поняттям у трактуванні верховенства права, його «гуманістичною домінантою», що «спонукає до критичного сприйняття закону чи іншого нормативного акта» [3, с. 18 – 19]. Водночас вчений зауважує, що категорія справедливості є абстрактною і досить суб'єктивною. Саме тому принцип «верховенства права необхідно пов'язувати насамперед із невід'ємними, невідчужуваними правами людини, де фактично й реалізується ідея справедливості» [3, с. 19].

2.2. Інтерпретація «верховенства права» в ЄС

ПАРЄ у своїй резолюції від 23. 11. 2007 № 1594 та у відповідній доповіді зазначає, що «поняття «Rule of Law» («верховенство права») розуміється європейцями як спільна цінність і фундаментальний принцип Спільноти, що був визнаний у Статуті РЄ 1949 р. Цей принцип, разом з принципами демократії і прав людини, сьогодні грає дуже важливу роль у РЄ і, зокрема, у прецедентному праві ЄСПЛ. ЄС, НБСЄ та їх держави-члени також дотримуються принципів «Rule of Law», демократії та прав людини [6].

Венеціанська комісія зауважує, що принцип верховенства права інтерпретується по-різному. При цьому його слід відрізнити від суто формального підходу, згідно з яким будь-яку дію/вимоги посадової особи, санкціоновані законом, необхідно обов'язково виконувати [11, с. 4 – 5].

М. Козюбра зазначає: «Зв'язаність усіх гілок влади фундаментальними, невідчужуваними правами людини є безпосереднім проявом реалізації принципу верховенства права» [3, с. 19]. У цьому аспекті цікаво, що ч. 3 ст. 1 Конституції ФРН чітко закріплює, що законодавча, виконавча і судова гілки влади безпосередньо зв'язані основними правами [17, с. 1].

Дотримання верховенства права і прав людини не обов'язково вживаються як синоніми. Однак ці два поняття частково співпадають. Так, багато прав, закріплених у документах, зокрема в Європейській Конвенції з прав людини, прямо або опосередковано посилаються на верховенство права [11, с. 12].

Права, які найбільш очевидно пов'язані з верховенством права, включають у себе такі: право на доступ до правосуддя, право на законне та професійне судочинство, право бути заслуханим, недопустимість подвійного покарання за одне і те ж саме правопорушення (*ne bis in idem*) (ст. 4 Протоколу № 7 до Європейської Конвенції про захист прав людини), заборона зворотної дії закону, право на ефективні засоби судового захисту свого права (ст. 13 Конвенції), право на позов до суду, ніхто не може бути звинувачений у злочині та вважається невинуватим доти, доки його вина не буде встановлена і доведена у судовому порядку (прецедент невинуватості), право на справедливий судовий розгляд (в англо-американській традиції – принцип «природного правосуддя» (правосуддя на підставі принципів природного права) чи «належної правової процедури (судочинства)») [11, с. 12].

Як бачимо, більшість вчених вважають, що основне призначення принципу верховенства права полягає у забезпеченні свободи і прав людини, насамперед, у її відносинах з державною владою та її органами. У західній правовій теорії і практиці принцип верховенства права традиційно ототожнюється переважно з верховенством фундаментальних прав людини [7, с. 34].

Аналізуючи практику ЄСПЛ щодо тлумачення принципу «верховенства права», П. Рабінович виокремлює такі характеристики зазначеного явища: визнання пріоритету, визначальної ролі прав людини в діяльності держави; поширюваність пріоритету принципу верховенства права на діяльність усіх органів державної влади, зокрема й органів прокуратури; правова певність, визначеність (*legal certainty*) положення людини у конкретній ситуації; неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі або судовому рішенні; обсяг будь-якого правового розсуду і спосіб його здійснення повинні бути достатньо ясно визначені законом; наявність громадської довіри до судів як до гарантів справедливості; майже безвиняткова можливість доступу до Суду; наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; підпорядкованість судовому рішенню всіх органів держави, обов'язковість його виконання всіма суб'єктами; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало законної чинності; незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, що набрало сили; невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя; секулярність (світський характер) держави; забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого та ефективного розслідування справи її органами, «аби підтримувати громадську довіру в дотриманні ними верховенства права» [15, с. 214 – 215].

Як бачимо, на відміну, від інтерпретації принципу «верховенства права» КСУ, ЄСПЛ у своїх рішеннях з конкретних справ наводить досить конкретні й детальні ознаки (вимоги) до зазначеного принципу.

Таким чином, принцип «верховенства права» – фундаментальний принцип сучасної демократичної, правової держави. Сьогодні, в умовах глобалізації, він стає універсальним принципом співіснування та співробітництва між різними країнами

й культурами. Принцип верховенства права має величезне значення і закріплений у багатьох документах як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Поняття «верховенства права» – багатогранне за своєю сутністю та змістом. За сучасних умов розвитку держави і права можливий консенсус щодо обов'язкових елементів (як формальних, так і матеріальних) поняття-принципу «верховенство права», зокрема таких, як: законність; правова певність (визначеність); заборона свавілля; доступ до правосуддя перед незалежними та неупередженими судами; повага і дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом.

Важливо, що принцип верховенства права слід сприймати як інтегральний. Так, західна юридична доктрина сприймає принцип верховенства права як сучасний Закон Природи (*Lex Naturalis*).

Саме такий (інтегральний) підхід до тлумачення принципу «верховенства права» демонструє й КСУ. У його інтерпретації принципу «верховенства права» справедливість постає визначальним поняттям верховенства права. Водночас необхідно розуміти, що категорія справедливості є абстрактною і суб'єктивною. Отже, принцип «верховенства права» необхідно, перш за все, пов'язувати з невід'ємними та невідчужуваними правами людини, де фактично й реалізується вищезгадана ідея справедливості.

Таким чином, більшість вчених вважають, що основне призначення принципу верховенства права полягає у забезпеченні свободи і прав людини. У західній правовій теорії і практиці принцип верховенства права традиційно ототожнюється переважно з верховенством фундаментальних прав людини.

Список літератури:

1. Скакун О. Ф. Верховенство права як принцип взаємодії правових систем в умовах глобалізації [Текст] / О. Ф. Скакун // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. мат. міжнар. наук. симпозіуму «Дні порівняльного правознавства» (Київ, 8 – 11 квіт. 2009 р.). – К.: Логос, 2009. – С. 97 – 102.
2. Максимов С. І. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе / Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003 – 2010) / С. І. Максимов. – Х.: Право, 2010. – 336 с.
3. Козюбра М. І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії та практики» [Текст] / М. І. Козюбра // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 15 – 23.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
5. Report of the Security Council of United Nations on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies (S/2004/616) [Електронний ресурс]: від 23. 08. 2004. – 24 р. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/ruleoflaw/>
6. Parliamentary Assembly of Council of Europe. The principle of the Rule of Law. Resolution 1594 (2007) [Електронний ресурс]: Text adopted by the Standing Committee acting on behalf of the Assembly on 23 November 2007 (see Doc. 11343, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights). – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=17613&Language=EN>
7. Серьогін С. В. Проблемні юридико-філологічні аспекти застосування понять «право» й «закон» в українській правовій доктрині та в контексті принципу верховенства права: монографія [Текст] / С. В. Серьогін. – Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2012. – 92 с.
8. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства [Електронний ресурс]: схвалено Кабінетом Міністрів України 12. 02. 2005. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_693/page

9. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV від 06. 07.2005 [Електронний ресурс]: Ст. 446. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 [Електронний ресурс]: Ст. 529. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page11>
11. Доповідь Венеціанської Комісії «Про верховенство права» [Електронний ресурс]: Venice Commission: the Rule of Law. – 25 – 26 березня 2011 р. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
12. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. Підсумковий аналіз: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії та практики» [Текст] / С. П. Головатий // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 85 – 90.
13. Петришин О. В. Верховенство права як принцип дії права: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики» [Текст] / О. В. Петришин // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 49 – 57.
14. Шаповал В. М. Верховенство права: міфи і реалії пострадянського праворозуміння: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики» [Текст] / В. М. Шаповал // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 30 – 32.
15. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики» [Текст] / П. М. Рабінович // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 210 – 220.
16. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]: справа про призначення судом більш м'якого покарання. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
17. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Електронний ресурс]: Конституція ФРН. – 50 с. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>

Трихліб К. А. Верховенство права: современные интерпретации / К. А. Трихліб // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 1. – С. 152-163.

В статье исследуются современные подходы к определению и пониманию принципа «верховенства права». Рассмотрены и проанализированы сущность и основные элементы понятия «верховенства права»; а также его соотношение со смежными понятиями в разных языках; проведена сравнительно-правовая характеристика интерпретации верховенства права в ЕС и в Украине.

Таким образом, принцип верховенства закона – это основной принцип современного демократического, правового государства. В настоящее время, в условиях глобализации, становится универсальным принцип сосуществования и сотрудничества между различными государствами и культурами. Верховенство принципа закона имеет важное значение и фиксируется в различных документах на национальном, а также на международном уровне.

Ключевые слова: верховенство (господство) права, верховенство закона, правовое государство, права человека, правосудие.

RULE OF LAW: MODERN INTERPRETATIONS

Trihlib K. O.

National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine», Kharkiv, Ukraine

In the article modern approaches to the definition and understanding of the rule of law's principle are examined. The essence and the core elements of the rule of law's notion; and also its correlation with the related notions in different languages are researched and analyzed; comparative-legal characteristic of the interpretation of the rule of law in the EU and in Ukraine is carried out.

Thereby, the rule of law's principle – is the basic principle of modern democratic, law-governed state. Nowadays, in conditions of globalization, it becomes the universal principle of coexistence and cooperation between different states and cultures. The rule of law's principle has a significant importance and is fixed in various documents at national and also at international levels.

The notion of the «rule of law» is many-sided by its essence and content. In modern states and societies it is possible to reach a consensus on compulsory elements (formal and substantive) of the rule of law's notion-principle and particularly such as: legality, including a transparent, accountable and democratic process for enacting law;

legal certainty; prohibition of arbitrariness; access to justice before independent and impartial courts, including judicial review of administrative acts; respect for human rights; non-discrimination and equality before the law.

It's very important, that the principle of the rule of law we should understand as an integral. Thereby, Western juridical doctrine interprets the rule of law's principle as a modern Law of Nature (natural law, «Lex Naturalis»).

This integral approach to the interpretation of the rule of law's principle shows also the Constitutional Court of Ukraine. In its interpretation of the rule of law's principle exactly «the justice» appears as the constitutive (determinant) notion of the rule of law. At the same time, it is necessary to understand, that the category of «justice» is an abstract and subjective. Therefore, the principle of the rule of law, first of all, has to be linked to the fundamental (constitutive), inherent and inalienable human rights, in which the idea of «justice» fulfills «de facto».

Thus, the majority of scholars believes, that the main purpose of the rule of law's principle is to ensure human freedom, human rights and liberties. In Western legal theory and practice the principle of the rule of law traditionally is primary identified with the rule of fundamental human rights.

Key words: rule of law, supremacy of statute law (rule by the law), law-governed state (rule-of-law state), human rights, justice.

Spisok literaturi:

1. Skakun O. Verhovenstvo prava yak printsip vzaemodiyi pravovih sistem v umovah globalizatsiyi [«Rule of law» as a principle of interaction of legal systems in conditions of globalization]. Porivnyalne pravoznavstvo: suchasniy stan i perspektivi rozvitku: zb. mat. mizhnar. nauk. simpoziumu «Dni porivnyalnogo pravoznavstva» (Kiyiv, 8 – 11 kvit. 2009 r.) [Comparative law: modern state and perspectives of development: collector of materials of Int. scientific Symp. «Days of Comparative law»] (8 – 11 April, 2009); Kiyiv, Logos, pp. 97 – 102.

2. Maksimov S. Konstitutsiyiniy printsip verhovenstva prava: zagalne ta osoblive. [Constitutional principle of the rule of law: general and special]. Filosofiya prava: suchasni interpretatsiyi: vibr. pratsi: statti, analit. oglyadi, perekhadi (2003 – 2010) [Legal philosophy: modern interpretations: selected works: articles, analytic reviews, translations] (2003 – 2010); Kharkiv, Pravo, 336 p.

3. Kozyubra M. Printsip verhovenstva prava ta vitchiznyana teoriya i praktika [Principle of the rule of law and the native theory and practice]. Mat. mizhnar. konf. «Verhovenstvo prava: pitannya teoriyi ta praktiki» [Materials of Int. Conf. «Rule of law: issues of theory and practice»] (2006) Ukrainian law; 1 (19), pp. 15 – 23.

4. Rabinovich P. Osnovi zagalnoyi teoriyi prava ta derzhavi: navch. posib. [Introduction to the general theory of law and state: tutorial]. Lviv, Kray, 10 ed., supplemented, 2008. 224 p.

5. Report of the Security Council of United Nations on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies (S/2004/616)/ (2004). Available at: <http://www.un.org/en/ruleoflaw/> (accessed 23 August 2004).

6. Parliamentary Assembly of Council of Europe. The principle of the Rule of Law. Resolution 1594 (2007). Text adopted by the Standing Committee acting on behalf of the Assembly on 23 November 2007 (see Doc. 11343, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights) (2007). Available at: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=17613&Language=EN> (accessed 23 November 2007).

7. Serogin S. Problemni yuridiko-filologichni aspekti zastosuvannya ponyat «pravo» y «zakon» v ukrayinskiy pravoviy doktrini ta v konteksti printsipu verhovenstva prava [Problem juridical and philological aspects of application of notions of «law» and «the law» in Ukrainian legal doctrine and in the context of the principle of rule of law]. Dnipropetrovsk, Grani, 2012. 92 p.

8. Plan diy «Ukrayina – Evropeyskiy Soyuz». Evropeyska politika susidstva (Action plan: «Ukraine – European Union». European neighbourhood's politics). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_693/page (accessed 12 February 2005).

9. Kodeks administrativnogo sudochinstva Ukrayini № 2747-IV (Code of administrative court proceedings of Ukraine). Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page> (accessed 06 July 2005).

10. Zakon Ukrayini «Pro sudoustriy i status suddiv» № 2453-VI (The law of Ukraine «About the judicial system and the status of judges»). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page11> (accessed 07 July 2010).

11. Report of European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on the Rule of Law (2011). Available at: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (accessed 25 – 26 March 2011).

12. Golovaty S. Verhovenstvo prava: yuridichniy printsip, yakiy v Ukrayini ofitsiyno viznano ta yakiy mae diyati. Pidsumkoviy analiz [Rule of law: legal principle, which is officially recognized in Ukraine and which must function. Overall analysis]. Mat. mizhnar. konf. «Verhovenstvo prava: pitannya teorii ta praktiki» [Materials of Int. Conf. «Rule of law: issues of theory and practice»] (2006) Ukrainian law; 1 (19), pp. 85 – 90.

13. Petrishin O. Verhovenstvo prava yak printsip diyi prava [Rule of law as a principle of law's function]. Mat. mizhnar. konf. «Verhovenstvo prava: pitannya teorii ta praktiki» [Materials of Int. Conf. «Rule of law: issues of theory and practice»] (2006) Ukrainian law; 1 (19), pp. 49 – 57.

14. Shapoval V. Verhovenstvo prava: mifi i realiyi postradyanskogo pravorozuminnya [Rule of law: myths and actuals of post-Soviet understanding (conception) of law]. Mat. mizhnar. konf. «Verhovenstvo prava: pitannya teorii ta praktiki» [Materials of Int. Conf. «Rule of law: issues of theory and practice»] (2006) Ukrainian law; 1 (19), pp. 30 – 32.

15. Rabinovich P. Verhovenstvo prava v interpretatsiyi Strasburzkogo Sudu ta Konstitutsiyного Sudu Ukrayini [Rule of law in the interpretation of the European Court of Human Rights in Strasbourg and in the interpretation of the Constitutional Court of Ukraine]. Mat. mizhnar. konf. «Verhovenstvo prava: pitannya teorii ta praktiki» [Materials of Int. Conf. «Rule of law: issues of theory and practice»] (2006) Ukrainian law; 1 (19), pp. 210 – 220.

16. Rishennya Konstitutsiyного Sudu Ukrayini № 15-rp/2004: sprava pro pryznachennya sudom bilsh m'yakogo pokarannya (Legal decision of the Constitutional Court of Ukraine № 15-rp/2004: case about the Court's order of lighter punishment (penalty)). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (accessed 07 November 2004).

17. Constitution of the Federal Republic of Germany (1949). Available at: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf> (accessed 11 July 2012) (in German).